

Túl a szubjektumon... Interszubjektivitás?

Kulcsszavak: *fenomenológia, kognitív tudományok, interszubjektivitás, elmeteória, Husserl, Heidegger, szubjektum, objektum, dualitás*

1. Bevezetés

A modern filozófia, főképpen Descartes felállít egyféle kettősséget a szubjektum/objektum között. Tehát létezik egy erőteljes szakadék: a 1.szubjektum/objektum (ahol a szubjektum egy immanens, zárt szubjektum, amely a dolgoktól, vilagtól izolált és ettől a szubjektumtól, a szubjektív tapasztalattól független, objektív világ léte feltételeződik). Ugyanakkor létezik egy szakadék a 2. szubjektum/más szubjektum között.

Ha a test a husserli értelemben vett test (Leib), az az a szubjektív testi tapasztalat, akkor a szubjektum/objektum kettősséget meghaladó testi intencionalitás, transzcendencia, a testi tapasztalat által vagyunk kinn a 1. a világban a tárgyaknál, 2. a más szubjektumoknál.

A jelenkori filozófia történetében talán ez a kettősség robbantja ki a legélesebb vitákat. Kutatásom célja az, hogy megtaláljam a magam számára, mely megközelítésmód/megközelítésmódok a legkielégítőbbek ezen a területen. Az újkori megközelítések szakítanak a descartesi dualitással, megszüntetik a szubjektumba zártságot és kiindulópontjuk egy eleve interszubjektivitáson alapuló világmegértés. A kérdés az, hogyan nyilvánul meg, milyen szinten ragadható meg és mi az alapja az interszubjektivitásunknak.

2. Előzmények – modern filozófiatörténeti megközelítés

„Hátra van még, hogy megvizsgáljam, vajon léteznek-e materiális dolgok. Annyit minden esetre már most is tudok, hogy ezek a dolgok, amennyiben a tiszta matematika tárgyai, létezhetnek, mivel világosan és elkülönítetten belátom őket.”¹

A descartesi világmegértés, megismerés motivációs alapja a szkepszis, a kételkedés. Ez azt jelenti, hogy bizonyos filozófiai megalapozottsággal kétségbe vonom az eddigi ismereteimet.

¹ Rene Descartes: Elmékedések az első filozófiáról, Atlantisz, Bp., 1994, 89. old

Descartes esetében azt láthatjuk, hogy miután mindenről kiderül, hogy bizonytalan, megmarad a kétely. Ő tehát a bizonyosságot magában a kételyben találja meg. Számára a szubjektum/objektum illetve az szubjektum/más szubjektum világába való kijutás az értelemről vezetődik le, de ugyanakkor meg is szakad.

A karteziánus szkepszis tehát kiterjed nem csupán a világra, hanem a szubjektumra is. A descartesi szubjektum egy zárt világot jelképez, csupán a saját létezéséről vagyok meggyőződve, a többiek elméje számomra megközelíthetetlen. Abból, hogy én rendelkezek valamiféle öntudattal nem következik szükségszerűen, hogy a többiek is rendelkeznek vele. A karteziánus nézőpontból, tehát a másik számomra akár automataként vagy zombiként is megjelenhet és ez a tény kizárja a karteziánus világ interszubjektív lehetőségét.

3. Az interszubjektív husserli megközelítése

Az életvilág szemponjából tárgyak vagyunk, azonban ugyanakkor szubjektumai is vagyunk a világnak, olyan énszubjektumok, akik tapasztalják, elgondolják, célirányosan magukra vonatkoztatják a világot és a környezet létének értelme az, amit tapasztalataink, gondolataink, érzékeléseink adtak neki. Ami az érzékvilágban, mint konkrét dolog mutatkozik meg testisége van. Ha a dolgok testiségére figyelünk, ez a testiség a szemléletben, a látásban, a hallásban, a tapintásban mutatkozik meg. A test állandóan jelen van az észleleti mezőben, működése pedig a mindenkori kinesztetikus helyzetben valósul meg. Észleleti szemponból megkülönböztetjük a fizikai test és a test fogalmát. A *test* az egyetlen, ami számomra valóban észlelhető test (az én testem), az idegen testet a maga testiségében soha, csak mint fizikai testet, az életvilág tárgyaként észlelhetem. Az én ahhoz a világhoz tartozik, „amely az »együtt – élésben« a világunk, a számunkra tudatosan létező, érvényesülő világ”.² Tehát Husserl arra hívja fel a figyelmet, hogy a test és a testi öntudat, nem egy előzőleg adott valami, amely utólag interakcióba lép a világgal vagy a tárgyakkal, hanem ez már mindig is akcióba és percepcióba ágyazott. A világ testileg, tehát a testi intencionalitásban tárul fel, míg a testi öntudat elsősorban az akcióban és a percepcióban jelenik meg. Az intencionalitás, akárcsak a heideggeri világban-benne-lét, és ezáltal a fenomenológia ismeretelméleti hozama mindenekelőtt az, hogy kitör a zárt karteziánus

²Uo. 141 old.

tudatszférából, és a tapasztalatot a dolgokkal és a világgal való eredendő kapcsolatként írja le, a szubjektum/objektum szakadékot meghaladva.

„Husserl az egologikus redukciót kibővítő interszubjektív redukció során nyert sajátyszerűség (vagy primordialitás) szférájára (Eigenheitsphäre) építi az interszubjektív fenomenológiáját: az ebből a szférából kiinduló alter ego-konstituálás megelőzi és lehetővé teszi a sorrendben a monásközösség által konstituált interszubjektív (vagyis objektív) világot, majd a magasabbrendű interszubjektív közösségek által konstituált kulturális életvilágokat”.³ Az interszubjektív redukcióval saját, átélt, fenomenológiai testem felől nyerek bizonyosságot. Ez egyben az orientáció nullpontja, az térbeliség abszolút „itt”-je, a kineztezések, mozgás-érzetek hordozója.

A fenomenológiai kutatások azon a feltevésen alapulnak, amely szerint önmagammat és a másikat, elsőként mint személyt ismerem fel, tehát mint testi sémával rendelkező szubjektum, mint megtestesült ágens(embodied agent) jelenik meg, és nem mint belső mentális megfigyelője a külső világnak. A fenomenológiai nézőpont két alapvető, kulcsfontosságú tényezőre bomlik: nyílt interszubjektív és konkrét interszubjektív.

Dan Zahavi 1997-ben bemutatott fenomenológiai elemzésében a nyílt interszubjektív tárgyak egyes szám első személyben történő tapasztalásának alapjaként tárgyalja. Az elemzés egyik fontos következtetése, hogy a nyílt interszubjektív fontos az egymás és a világ tapasztalásában. Egy dolog számomra úgy adott, hogy csak bizonyos oldalai láthatóak, de a tapasztalásban impliciten a többi, számomra nem látható oldal is jelen van.

A fenomenológiai leírások csak arra hívják fel a figyelmet, hogy a legtöbb interszubjektív helyzetben a másik ember intencióinak egy olyan közvetlen, pragmatikus megértésével bírunk, amely nem igényli semmiféle, a másik elméjében, privát mentális terében elrejtett mentális állapotok posztulálását, lévén, hogy ezek explicit módon kifejeződnek a testi viselkedésükbe, megtestesült cselekvéseikben.

4. Interszubjektív világban-benne-lét

Heidegger a közös világ létét eleve létezőnek tekinti, mindannyian ebben a világban mozgunk és interszubjektív létünk elsősorban a közös eszközhasználatban mutatkozik meg. „A jelenvalólét „önmagát” mindenekelőtt abban találja meg, amit művel, szükségel, elvár, elhárít [...] a

³ Szigeti Attila, Egyetemi jegyzet, 2006

környezővilági kézhezállóban”.⁴ A legismertebb heideggeri példa az inteszubjektivitást illetően a „kalapács-példa”. Amikor meglátom a kalapácsot, látom, hogy a másik, hogyan dolgozik vele, nyilvánvalóvá válik, hogy az illető eszköz milyen célra használható. Ebben a közös eszközhasználatban válik számomra nyitottá a másik, mint másság. „A jelenvalólét világa tehát olyan létezőt tesz hozzáférhetővé, amely nemcsak az eszközöktől és átlában a dolgoktól különbözik, hanem létmódjának megfelelően mint jelenvalólét maga is a világban-benne-lét módján abban a világ-„ban” van, amely egyszerismind világonbelülien utunkba kerül.”⁵

A mások, más szubjektumok ebben a világban nem úgy jelennek meg, mint mindenki rajtam kívül, mindazok akik közül az én kiválik, épp ellenkezőleg, a mások azok akiktől az ember többnyire nem különbözteti meg magát, akik között az ember maga is ott található. Tehát a jelenvalólét világa a közös világ, a világban-benne-lét pedig az együttlét másokkal. Azonban ezek a más szubjektumok nem úgy fordulnak elő, hogy saját szubjektumunkat a többi szubjektumtól elkülönítve megragadjuk, s hogy előzetesen önmagunkra tekintünk, aztán elvonatkoztatunk és megállapítjuk, hogy ez az amitől mások különböznek. A mások tehát egy közös, interakcióban levő világból kerülnek utunkba. Ez a közös világ annyira erőteljes, hogy a szubjektum (jelenvalólét) mindenekelőtt és többnyire ebből és ezáltal érti meg magát.

A szubjektum létehez szükségszerűen hozzátartozik a másokkal való együttlét. A mások az együttlétben, a közös világban feltáruznak a számunkra. „Saját jelenvalólétünk éppúgy, mint a mások együttes jelenvalóléte mindenekelőtt többnyire a környező-világbélien gondoskodásunk tárgyát alkotó közös világból kerül utunkba. A jelenvalólét a gondoskodása tárgyát alkotó világban való feloldódásban, azaz egyszerismind a másokkal való együttlétben nem önmaga.”⁶

5. Egy újszerű megközelítés- a kognitívista álláspont

A kognitív tudományokban a klasszikus kognitívista álláspont szerint a belső elme egy szimbolikus komputacionális, gondolati nyelv segítségével képezi le a külső világot, feltételezi, hogy a világ rendelkezik egy halmaz eleve adott tulajdonsággal, amelyeket passzívan nyerünk a környezetből és amelyek reprezentálják, tükrözik a világot. Ezzel ellentétben egyre inkább elfogadottá válik egy

⁴ Heidegger, Lét és idő, Gondolat kiadó, Budapest, 1989, 248 old.

⁵ Martin Heidegger, Lét és idő, Gondolat kiadó, Budapest, 1989, 246 old.

⁶ Martin Heidegger, Lét és idő, Gondolat kiadó, Budapest, 1989, 257 old.

olyan megközelítésmód, amely szerint 1. a mentális folyamatok a szervezet szenzomotoros tevékenységében öltönek testet és a fizikai és 2. társadalmi környezetbe ágyazódnak. A kognitív tudományok és a fenomenológia között hasonlóságok figyelhetőek meg. A kognitív tudományok felhívják a figyelmet, arra ami már Husserlnél is jelentkezik, de általában a fenomenológia, sőt az egzisztencia-filozófia és a hermeneutika is hangsúlyoz, éspedig azt, hogy a kogníció elválaszthatatlan a testiségtől, a szubjektív nézőpontba, saját testbe, fizikai-, társadalmi világba való szituáltságtól. „A heideggeri jelenvalólét világhoz való viszonyulása, akárcsak a megtestesült és szituált ágensé, nem egy objektív világnak a tőle elkülönült szubjektumban való reprezentációja, hanem a környező világnak már a nyelvi reprezentáció előtt, egy pragmatikus eszközhasználatban adott megérétése.”⁷

Ez az elképzelés feltételezi a az elme, a test és a világ interakcióját, egybeszőződését, elválaszthatatlanságát. Tagadják a reprezentacionalista elméletet, ugyanis szerintük túl hosszú és fölösleges, hogy a szervezet reprezentációkat alkosson olyan tulajdonságokról, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül a szervezet célirányult tevékenységéhez. Ugyanakkor az episztemológiai reprezentacionalizmus kritikáját már Husserlnél is megtaláljuk az intencionalitás-felfogásban. Az intencionalitás fogalma a szubjektív tapasztalat, szubjektum-objektum kölcsönös egymásrataltságát hangsúlyozza. Husserlnél azonban egy úgynevezett „primér interszubjektív szintről” beszélhetünk, amely az epoché során a lehető legalapvetőbb gyökerekig megy vissza. Ez az alapvető szint a test, a másik testi tapasztalata. Annak a felismerése, hogy még a közös eszközhasználatot, kulturális illetve nyelvi szintet megelőzően is létezik egyfajta közös világ (közös testiség, testköziség), amelybe eleve beleszületünk.

Az elmefilozófia és a pszichológia az interszubjektivitás és az empátia problémáját a elmélet-elmélet és a szimuláció-elmélet közötti vita keretén belül vizsgálták. Mindkét elmélet szerint az interszubjektivitás, a mások tapasztalásának a problémája az, hogy hogyan ismerhető meg, hogyan tehető hozzáférhetővé mások elméje és mások mentális állapotai. Ez a megközelítés a karteziánus dualisztikus megközelítésmódon alapszik, amely szerint episztemikus szakadék van a az elme belső – kívülről, mások számára megfigyelhetetlen, hozzáférhetetlen, rejtett és privát – mentális állapotai és a külső, megfigyelhető testi viselkedés – beszéd, gesztusok, cselekvés – között.

Az elmélet-elmélet szerint az elmélet nem egy moduláris mentális mechanizmus, hanem egy “naiv elmélet”, egy a tudományos elméletekhez hasonló “népi pszichológiai” (elmélet, amelyet mások viselkedésének az előrejelzésére és magyarázatára használunk. A másoknak tulajdonított

⁷ Szigeti Attila, Egyetemi jegyzet, 2006

mentális állapotok megfigyelhetetlen elméleti entitások és az elméletória ezeket sajátos kauzális/magyarázó szabályok (axiómák és következtetési szabályok) segítségével egymáshoz illetve a megfigyelhető viselkedéshez rendeli.

A szimuláció-elmélet sem szolgáltat egy minden tekintetben kielégítő interszubjektivitás-elemzés, két okból sem: 1. nem világos, hogy a szimuláció a „kognitív tudattalan” szubperszonális mechanizmusa vagy pedig tudatos tudati szerkezet. 2. a szimuláció-elmélet az izolált és a többiek tapasztalatától függetlenül és azt megelőzően tételezett saját belső mentális térből indul ki, ahhoz, hogy az utánczás és a képzeletbeli behelyezkedés során kijusson a másik elméhez. De a saját elmének interszubjektív értelemben már mindig is nyitottnak, illetve egy testközi passzív és pre-reflektív módon a másikkal összekapcsoltnak kell lennie, ahhoz, hogy egyáltalán a szimulációs mechanizmusok működésbe lépjenek. A husserli illetve a heideggeri megközelítésmódok már meghaladják ezt a reprezentacionalista elméletet, tehát ezek sem minden tekintetben kielégítőek egy tüzetes interszubjektivitás-elemzés során.

A kognitív tudomány kutatási területein azonban vannak olyan problémamegközelítési módok is, amelyek igazolják, alátámasztják a fenomenológiai elemzések eredményeit. Gordon Gallup az 1970-es években bevezette a „tükör-tesztet”, amely az önfelismerést bizonyította a főemlősöknél. A kísérletben résztvevő csimpánzok és orángutánok, ugyanúgy, mint a 18 hónapnál idősebb gyerekek felismerték, hogy a tükörben saját magukat látták, míg más főemlősök elbuktak a teszten. Gallup szerint az önmaguk felismerése feltételezi az öntudatot, amely lehetővé teszi, hogy az emlősök és az ember hasonló mentális állapotokat tulajdonítson másoknak. Másképp fogalmazva ez azt jelenti, hogy azok a fajok, amelyek sikeresen elvégzik a „tükör-tesztet” képesek az együttérzésre valamint a szándék és érzelem tulajdonításra. A kognitív empátia előrelépést jelent az interszubjektivitás kutatásának kérdéskörében, ugyanis lehetőséget nyújt arra, hogy a másik tapasztalatát felismerjük, anélkül, hogy mi magunk „megszünnénk” vagy elvesztenénk az öntudatunkat.

Mivel az emberi öntudat ebből a másiknak mint egy másik megtestesült énnék a tapasztalatával elválaszthatatlanul összekapcsolódó proprioceptív öntudatból fejlődik ki, ezért itt egy eleve interszubjektív testi öntudattal van dolgunk.

Giacomo Rizzolatti és Vittorio Gallese kísérleteik során a makákó majmok premotoros kortexének az F5-ös területén olyan úgynevezett „tükör-neuron”-ok osztályát mutatták ki, amelyek ugyanazt az aktivációs mintázatot mutatják, akkor is amikor az állat egy bizonyos célirányos cselekvést végez és akkor is, amikor ugyanezt a cselekvést mástól (kísérletvezetőtől vagy egy másik

majomtól) látja. E tükör-neuronok aktivitása olyan sajátos célirányos motoros aktusokkal vannak korrelációban, mint pl. az állatnak a táplálék szájhozviteléhez szükséges összes cselekvés, úgy mint “kézzel megfogni”, “kézzel és szájjal megfogni”, “elérni”, stb. A tükör-neuronok tehát (amelyek jelenlétét emberek esetében is kimutatták) egy olyan agykérgi rendszert alkotnak, amely a motoros aktusok megfigyelését és végrehajtását feleltetik meg egymásnak.

A másik célirányos cselekvéseinek a felismerésére szolgáló tükör-neuronok inkább egy gyakorlati, a saját test és a másik teste közötti közvetlen megfelelésre, párosításra épülnek, nem pedig valamiféle teoretikus következtetés által közvetített másik-tapasztalási módra utalnak. A másik cselekvéseinek a megértése nem egy eredetileg nem-értelmezett (és nem intencionális, értelmes) testi mozgásnak a percepcióját követő teoretikus következtetés vagy ítélet módján megy végbe, hanem egy azonnali kapcsolódással, párosítással van dolgunk az én által végrehajtott célorientált cselekvések értelme és a másik által végrehajtott cselekvések felismerése, megértése között.

5. Következtetések

A szubjektum/szubjektum közötti szakadék megszűnése/megszüntetése tehát abban áll, hogy feltételezzük létezik egy eleve adott közös világ, legyen az a husserli értelemben vett együtt-élésben megjelenő világunk, a számunkra tudatosan létező, érvényesülő világ, vagy akár a heideggeri közös eszközhasználatban, kulturális előfeltételek alapján rendelkezésünkre álló világ. Saját elménk mindig is interszubjektíven nyitottnak bizonyul, így válik lehetségessé a másik, mint másság, a másik, mint lét megismerése, megértése. Az interszubjektivitás olyan önadottság, amely jellemzi a világban-benlétünket és amely minden megnyilvánulási, értelmezési és problémafelvetési kísérletet és eredményt bélyegez.

Felhasznált irodalom

- COWART, M., Embodied Cognition. In: *The Internet Encyclopedia of Philosophy*.
<http://www.iep.utm.edu/e/embodcog.htm>
- DAMASIO, R., *Eroarea lui Descartes*, Humanitas, Bucuresti, 2005
- HEIDEGGER, M., *Lét és idő*, Gondolat kiadó, Budapest, 1989
- HUSSERL, E., *Az európai tudományok válsága*, Atlantisz, Bp., 1998
- KAMPIS, Gy., A gondolkodó test. In: *Magyar Tudomány*, 2002/1 <http://www.matud.iif.hu/01jan.html>
- SZIGETI, A., *Egyetemi jegyzet*, 2006
- SZIGETI, A., A tudatosság rejtély vagy képesség? Az analitikus filozófia és a kognitív tudomány találkozása a fenomenológiával, <http://www.matud.iif.hu>
- THOMSON, E., Empathy and Consciousness. In: *Journal Consciousness Studies*, 2001/8/5-7